

ՆՈՐԻՑ ԵԿԵՂԵՅԱԿԱՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ՀԱՐՑԵՐԻ ՇՈՒՐՋ

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի Հոգեւոր ձեմարանի դասախոս եւ Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդի անդամ Տիար Հայկ Մելիքեան յօդուածաւարժ մը զրկած է «Սիոնի», Հայ Եկեղեցւոյ ծագումի մասին: Կը հրատարակենք զայն մեծ զոհուակութեամբ: ԽՄԲ.

Ա. — Հայ Եկեղեցւոյ ծագումը

«Առարական Աղբիւրները Հայ Եկեղեցւոյ Մասին» յօդուածը պատրաստելիս, ծանօթացել էինք նաեւ Հայ կաթողիկէ Հայրերի վերջին երկու տասնամեակներին հրատարակած մի քանի գրքերին ու հաղորդումներին, որոնք վերաբերում էին Հայ Եկեղեցւոյ պատմութեան¹, Այս աշխատութիւններում եւ համարեա նոյնութեամբ, նոյն ոգով եւ նոյն կրթութեամբ պաշտպանուել են նոյն մեղադրանքները, որոնք դարեր շարունակ, զեռ վաղ միջնադարից, եղել էին Հայ Եկեղեցւոյ հասցէին: Նրանցից ետեւ Հայր Ս. Կողբանը իր մեծածաւալ ուսումնասիրութեան մէջ փորձել է անմիջական զըլխաւոր հարուածը հասցնել Հայ Եկեղեցւոյ պատմութեան խոշորագոյն երախտաւորներից՝ Մողաթի Օրմանեան Գառիարքի աշխատութիւններին, հաւատարմով, որ նա այդպէս կը կարողանայ խախտել Հայ Եկեղեցւոյ պատմութեան համար շատ կարեւոր արժէք ներկայացնող գիտական այդ ամբողջի հիմքերը: Յատուկ կ'ըզով կատարուած նման յարձակումներն ու արարքները եթէ անցելուս ենք որ չափով հասկանալի էին, այժմ սակայն, գիտութեան ու մարդկային մտքի վիթխարի այս առաջընթացում, եկեղեցական հարցերի ու յարաբերութիւնների փոխ-ըմբռնման եւ եկեղեցիների ու քրիստոնեայ հաւատացեալների, համայնքների միութեան ու ի քրիստոս սիրոյ կապի բացեղծելու անվերջ ջանքերի այս շրջանում,

երբ մանաւանդ ինքը Հռոմի Գապն իր թագաւթիւ յայտարարութիւններով ու խոստումներով քրիստոնէական սիրոյ ու միութեան ձեռք է երկարում եւ հաստատում, ասելով, որ «Այսուհետեւ Սուրբ Հոգու օգնականութեամբ անվարան առաջ կ'ընթանայ եւ լիակատար հաղորդութիւն կ'իրականացնի մեր եկեղեցիների միջեւ»:² Այս բոլորից յետոյ, անհասկանալի են մնում հնագոյն այդ զէնքերով ու սկզբունքներով կրակոցները:

Մեր այս ուսումնասիրութեան մէջ մտնուման կանգ չենք առնելու այն խնդիրներին, որոնք արծարծուած են առեւտլ աշխատութիւններում, այլ բաւարարուելու ենք մի քանի էական հարցերով, որոնք ընդգրկում ու բնորոշում են նրանց հիմնական ձգտումն ու նպատակը: Առաջինը Հայ Եկեղեցւոյ առաքելականութեան ժառանգն է, այսինքն ներառած, ինչպէս յետոյ կը տեսնենք, մեր եկեղեցւոյ ծագումը կապում են ոչ թէ քրիստոսի առաքելութեան, այլ Գրիգոր Լուսաւորչի հետ, եւ եթէ Ամատունի եւ պիսկի իր գրքերով³ այդ մասին լռել ու Հայոց եկեղեցւոյ պատմութիւնը սկսել է Դ. դարից, ապա Հայր Կողբանը իր երկի Բ. Գլուխը ամբողջութեամբ նուիրել է դրան:

Մինչ քուն նիւթին անդրադառնալը ուզում ենք չհշտել այն հանգամանքը, որ ինչպէս Կողբանի, այնպէս էլ Ամատունի եպիսկոպոսն ու Հայր Ն. Սէփանի աշխատութիւնները գրուած են կանխաժառանգ զբոյժներով, այսինքն նախորդ է իրենց ունեցած գիրքորոշումներին

1 Ս. Կողբան, «Հայոց եկեղեցի», Գէյրաթ, 1961: G. Amadouni, L'Eglise Arménienne et la Catholicité, Venezuela, 1978. N. Setian, Eine Rechtfertigung Der Katholisch-unierten Armenischen Kirche Aus Der Geschichte, «Die Kirche Armenien», Stuttgart, 1978. V. G. Matfunian, Die Lateinische Mission in Cross Armenien Bis Zur Mitte Des 18.

2 Գալ Յովհաննէս-Գոզոս Բ. Գահնայապետի հեղափոխական Հայոց կաթողիկոս վազգէն Ա.ին: Տես էջմիածին, 1978, ԺԺԲ, էջ 17:

հետեւելով, նրանք քարձրացրել են առեւտրային հարցերը, եւ պրպտոււմներն աւ գոյոււթիւն ունեցող փաստերն էլ յարմարեցրել են իրենց ունեցած այդ տեսակէտին, որ իբր Հայ Եկեղեցին սկզբից եղել է Հռոմի աթոռի ենթակայութեան մէջ և հետագայում, Հայոց Արշակ արքան (359 թ.) և նրա որդի՝ Պապ Թադաւորը (368-374) այն ինքնիշխան են դարձրել և աւելացնում են որ շիրակի ու Պապի ժամանակ քոյուլթիւն ունեցող ենթակայութիւնը անընդհատ յարուսնակութիւնն է այն ենթակայութեան, որ սկիզբ առաւ Լուսաւորիչովքի:

Եւ այս սկզբունքին հետեւելով, ինչպէս կողմանք այնպէս էլ Ամատունին, այնպէս են ներկայացրել մեր ժողովրդի ու Եկեղեցու պատմութիւնը, որ իբր այն եղել է մի կողմից Հայ Եկեղեցու ինքնուրոշութեան ձգտող հայրապետների ու քաղաքական գործիչների և միւս կողմից Հռոմի աթոռի հետ գործակցելու ու Հռոմի Պապի ենթակայութեանն ու գերագահութեանը համամիտ անձերի միջև ծաւալուած անվերջ մի հակամարտութիւն: Ամբողջ հայ ժողովրդի ու Եկեղեցու քաղաքական պատմութիւնը այդպիսի խղճուկ գոյների մէջ տեսնել և ներկայացնել, կը նշանակէր այդ ժողովրդին արհամարհել ու ստորագնահատել և նրան մերկացնել ազգային ու համամարդկային այն բոլոր արժէքներից ու գործերից, որոնք դարեր շարունակ կերտել են այդ ժողովուրդի հաւաքականութիւնն ու անհատականութիւնը: Եւ ընդհանրապէս մի ժողովրդի պատմութիւն այդպէս պատկերել կը նշանակէր նաև անտեսել ու անգիտատնալ այն պատմական օրինակաւորութիւնները, որոնք հաստատկութեան ու ժողովուրդների պատմութեան հիմքն են հանդիսանում և բնորոշում ու անօրինում են նրանց կեանքում տեղի ունեցած պատմական խոչոր իրադարձութիւնները, հասարակական երևոյթների վերափոխումներն ու դարդացումները: Այդ օրինակաւորութիւններին հետեւելով միայն կարելի է պատմական հարցերը իրենց ընդհանուր կա-

պահգութեանց մէջ ճիշդ ընկալել: Այսպէս մօտենալով հարցին, կը տեսնենք, որ քրիստոնէութեան մուտքը Հայաստան և նրա պետականութիւնն ճանաչումը Տրդատ Գ. Հայոց Թագաւորի և Գր. Հասաւորչի ժամանակ ոչ պատահականօրէն է տեղի ունեցել և ոչ էլ հրաշքների կամ բռնի հրամանների միջոցով, այլ քաղաքական, տնտեսական ու մշակութային նպաստաւոր պայմանների ու իրադարձութիւնների շնորհիւ, որոնք նախապատրաստել ու անհրաժեշտ հողն են ստեղծել հայ ժողովրդի ներսում, նոր այդ կրօնը քարոզելու ու տարածելու համար, որովհետեւ ամէն մի նոր քաղաքաւարտութեան, վարդապետութիւն կամ կրօն յաղթանակում է ու ամրանում այն դէպքում, երբ ժամանակի ընթացքում իրեն համար կենսական յենարանն է ունենում:

Տպագրուող մեր աշխատութիւններից մէկում, ցոյց ենք տաւել, որ Պարթևների վաղաքը Ա. Թագաւորի (51-75/81 թթ.) ժամանակ Պարթևների, Հայերի, Հրեաների, Ասորիների և ընդհանրապէս արևելեան այլ ժողովուրդների յարաբերութիւնները ընդլայնուել ու սերտեցնել էին ստացել և ստեղծուել էր նաև մի զինակցութիւն ընդդէմ Հռոմի: Վաղաքը Ա. քաղ համագործակցութիւնն ու զինակցութիւնը գործնական հիմքերի վրայ դնելու նպատակով, Յոյն տաւարականների, արհեստաւորների և ընդհանրապէս յաւնական տարրերի իրաւունքները իր կրկնում ու տէրութեան մէջ սահմանափակում և փոխարէնը արտօնութիւններ է շնորհում իրեն զինակից այս ժողովուրդներին: Նրանք էլ օգտուելով հաւարաւորութիւններից, աշխուժացնում և տաւարական ու քարավանային լայն ու տպանով երթեկութիւնն ու տարանքների փոխանակութիւնն են հաստատում: Այս համագործակցութեան ու քարտանքների ապահով երթեկութեանն ու տարանքների փոխանակութիւնն են հաստատում: Այս համագործակցութեանն ու քարտանքների ապահով երթեկութեանն ու տարանքների փոխանակութիւնն են հաստատում:

և անուանել նախ յԱնտիոք զաշակերտ-
եալն՝ քրիստոնեայոց»։

Հաւատացած ենք, որ Յովսէփոսի ու
Մովսէս Քորենացու վկայութիւնները վե-
րաբերում են այն քրիստոնեաներին, ո-
րոնք դեռ չէին բաժանուած հրէական
համայնքից վերջնականապէս, բայց և
«Մովսիսական» չէին։ Այնպէս որ Շամ-
բատ-Քազարատի ու նրա ազգակիցների
ու հետեորդների միջոցով քրիստոնէա-
կան հաւատալիքները Ադիարենի վրայով
թափանցել էին նաեւ անպայման Հայաս-
տան և որոշակի ազդեցութիւն ունեցել,
որովհետեւ Շամբատ-Քազարատի օրդի-
ների ժամանակաշրջանում հայոց թագա-
ւորը ստիպուած միջոցների է դիմում և
ստիպում, որ հրաժարուեն իրենց այդ
կրօնից։ Քորենացին գրում է. «Եւ ոմանէ
նեղեալ որդիք Բագարատայ վասն զկռուս
պաշտելոյ»՝ երկուք ոմանք ի նոցանէ սրով
կատարեալան արիարար ի վերայ հայրենի
օրինոցն զորս ոչ պատկառեմ տեսլ հե-
տեոզ լինել Անանիանց և Նիղազարեանց»⁸։
Դժբախտաբար մեր պատմիչների մօտ այլ
մանրամասնութիւններ չեն պահպանուել
և մենք ուրիշ ոչինչ չգիտենք։ Յամե-
նայն դէպս Թադէոս առաքելալի Հայաս-
տան դաւը, կարծում ենք, որ պատահա-
կանութիւն չէր և կապուած էր այս
փաստի հետ, այսինքն ինչպէս նա, այն-
պէս էլ Քրիստոսի բոլոր առաքելներն
ու աշակերտները սկզբնական շրջանում
գնում էին այն վայրերն ու քաղաքները
որտեղ հաւատացած էին, որ իրենց գոր-
ծուհեութեան համար նպատակաւոր պայ-
մաններ կորոզ էին գտնել։ Անկասկած,
ինչպէս ասացինք, մի այլ հանգամանք
ևս կարեւոր դեր էր խաղում առաքել-
ների և նրանց յաջորդների քարոզչական
աշխատանքները կողմակերպելու գոր-
ծում, նրանք ապահովութեան նպատակով
օգտուում էին միայն առևտրական ճանու-
պարհներից և ճանապարհորդում էին այս
քարուանների հետ միասին։ Աղբիւրնե-
րից գիտենք, որ առաջին օրերին նրանք

ոչ միայն իջնանում էին հրեայ առևտրա-
կանների կամ արհեստագործների տները,
այլ նաեւ նրանց դարձնում էին իրենց
առաջին գործակիցները։ Այսպէս քրիս-
տոնէութիւնն ընդունած առաջին առև-
տրականներն իրենց քարաւաններով ոչ
միայն տանում էին առաքելներին ու
քրիստոնեայ առաջին գործիչներին, այլ
նաեւ լուծում բազում հարցեր ու դժուա-
րութիւններ, որոնք կապուած էին նման
ճանապարհորդութիւնների ու քարոզչա-
կան աշխատանքների հետ։ Միջազգային
առևտրական քարաւանային ճանապարհ-
ների վրայ Հայաստանը ևս իր Արտաշատ
մայրաքաղաքով Տրդատ Ա. ի թագաւորու-
թեան տարիներին (նախ 54—63 թթ. և
ապա պաշտօնապէս 66—68 թթ.)¹⁰, նորից
ընկել էր միջազգային տարանցիկ առև-
տրի կենտրոնը, որովհետեւ Միջին Ասիա-
յից և Մերձկասպիան ծովափից եկող մայր-
րուղին անցնում էր Հայաստանով, նրա
ամբողջ երկարութեամբ՝ արեւելքից դէպի
արեւմուտք¹¹։ Հայոց պատմութեան բազ-
մահատորեակում ցոյց է տրուած Արտա-
շատի կարեւոր ուղի դերը։ Հեղինակը գրել
է. «Մայրուղին Արտաշատի վրայով ու-
նէր այն առաւելութիւնը, որ ճանապարհը
անցնում էր հայկական լեռնային անապատ-
ներ, որը լինելով բարձր լեռնային սարահարթ,
ամուր մեղմ կլիմայ ունի, իսկ խողազ
երկրագործ ազգաբնակչութիւնը անվը-
տանդ էր դարձնում երկրագործական ու-
վասիաներով անցնող ուղիների քարաւան-
ների ճանապարհը»¹²։ Ինչպէս ճիշդ նշում
է Յ. Մանսուրեանը, Միջին Ասիական
ցամաքային առևտրի հիմնական և ամե-
նակարճ մայրուղին գնում էր դէպի արեւ-
մուտք, ոչ թէ հարավային առևտրական
կենտրոն Սելեւկիա քաղաքով, այլ էկրա-
տանայով, էկրատանայից առևտրական
քարաւանները ուղեւորւում էին Արտաշատ
կամ կարճ ճանապարհով՝ Հուլիանի վրա-
յով դէպի Մծբին»¹³։

(Շամբ.՝ 1)

ՀԱՅԿ ՄԵԼԻՔՆԵԱՆ

8 Գործք Առաքելոց, ԺԱ. 26:
9 Մովսիսի Խորենացույ Պատմութիւն Հա-
յոց, Գիրք Բ, Գլուխ Թ, էջ 119:

10 «Հայ Ժողովրդի Պատմութիւն», Երևան,
1971, էջ 768:

11, 12 և 13 Նոյն տեղում, էջ 809: